

Izlaganje na znanstvenom skupu
UDK 070 + 32.019.5 + 316.65 + 659.4

S onu stranu slobodne i cenzurirane štampe

Davor Rodin

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Autor u svom radu razmatra pet fenomena: cenzuriranu štampu, autocenzuriranu štampu, slobodnu štampu, slobodnu javnost i razliku nacionalnih, religijskih i političkih homogenizacija.

Središnja teza ukazuje na to da je pretpostavka političke demokracije vezana uz specifični karakter političkog djelovanja koje ima svoju vlastitu fenomenološku strukturu.

Prostor kontinuiranja političkih prava jest slobodna javnost kao mjesto očitovanja različitih političkih interesnih opcija.

Slobodna javnost kao prostor političkog djelovanja ugrožena je od onih sila koje nastoje anulirati ili suziti taj prostor, a ne od religijskih ili narodnih uvjerenja građana koji taj svoj habitus unose u političku javnost. Ona nije izvorno bezlična, već uvijek suodređena karakteristikama ljudi, njihovom vjerskom, nacionalnom određenosti ili određenosti nekom drugom, primjerice, znanstvenom ili umjetničkom, tradicijom. U tom dijelu svog izlaganja autor ukratko dokazuje kompatibilnost povijesne tradicije i temeljnih političkih prava građana.

Pitanje o odnosu cenzurirane i slobodne štampe egzistira kao ozbiljno pitanje samo u trenutku formiranja javnosti kao medija susreta različitih političkih opcija. Rasprava o slobodi i cenzuri štampe aktualna je samo dok nema javnosti, tj. dok je ona dirigirana, totalitarna, jednosmjerna. Marxove rasprave o slobodi i cenzuri štampe bile su aktualne u doba rađanja građanske pluralističke javnosti u Njemačkoj. U nas se slobodna javnost tek rađa. Kada postane realna, tada će i rasprave o cenzuri i slobodi štampe postati suvišne.

Što je, dakle, *cenzurirana štampa*, *autocenzurirana štampa*, a što *slobodna štampa*. Naposljetku, što je *slobodna javnost*.

Pretpostavimo li državu kao okvir u kojem štampa egzistira, tada možemo reći:

a) *Cenzurirana štampa* je ona koju tradicijski *aristokratska*, a u našem slučaju *partijska* država upotrebljava kao sredstvo svoje monopolske vladavine. Takva država posredstvom cenzurirane štampe opravdava svoju vladavinu time što građane lišava alternativnih izvora i interpretacije informacija. Štampa je instrument vladajućeg staleža odnosno vladajuće partije njene ideologije, pogleda na svijet, njenih vrijednosti. U tom smislu štampa ima izravno direktivni karakter. Na ono što u novinama piše svatko se može pozivati kao na stav vlade. Vlada stoji iza štampe, a novinari su njeni izvršni organi. Oni prenose stavove vlade ili nastoje misliti u njenom duhu. Čim, međutim, odstupe namjerno i slučajno od tih dogmi, odmah nastupa cenzura kao sigurnosni kordon između vlade i štampe i odstranjuje greške, a počinioce na ovaj ili onaj način kažnjava. Odnos novinara i cenzora relativno je dobar novinar, u cenzuru nalazi svog savjetnika i pomagača. Dok je cenzor budan, novinar može mirno spavati. Do kontroverzi dolazi u trenutku kada je cenzoru dosta prečestih novinarovih grešaka. Tada ga poziva na red, jer ne želi biti sluga novinara već njegov gospodar.

b) *Autocenzuriranu štampu* imamo danas u Jugoslaviji. Fenomen autocenzure nastupa onda kada vladajuća državna stranka mora priznati da, pored njenog, postoje u građana i druga uvjerenja. Da svi građani nisu katolici, već da ima i protestanata, pravoslavaca, ateista i drugih vjera, nacija i političkih uvjerenja. Tim drugim uvjerenjima suprotstavlja se autocenzura na taj način da službeno kontrolirana državna štampa postaje filter kroz koji se propuštaju različita tuđa neoficijelna uvjerenja. Cenzor ne može spriječiti ni kontrolirati tuđa uvjerenja, zato prepušta novinaru da se odluči sam što će od tuđih uvjerenja objaviti, a što ne. Za javnost su sada veliki novinari oni smjeli. Oni koji u svojim novinama propuštaju najviše neoficijelnih mišljenja. Individualni rebeli, inteligencija postaje sada važan faktor formiranja novina i javnog mnijenja. Autocenzura najradije i najlakše propušta u javnost pojedinačne stavove osamljenih intelektualaca makako bili radikalni. Na udaru autocenzure u prvom su redu organizirani građani suprotnog mišljenja. Autocenzura je zlatno doba za disidente svih vrsta. U razdoblju autocenzurirane štampe zbiva se rehabilitacija svih koji su u prethodnom razdoblju cenzurirane štampe bili prokleti na samice u paklu. Oni sada iznose u javnost svoje nevjerovatne biografije i iskustva, te javnost neprekidno šokiraju nevjerovatnim svjedočanstvima svojih patnji i progona. To je doba memoara, otvaranja tajnih arhiva i dosijea, doba rešetanja bivših grijeha cenzure, naime, njenog odstranjivanja iz javnosti čitavih dijelova žive povijesti.

c) *Slobodna štampa* je apstraktna štampa. Ona apstrahira od sveg postojećeg te se suprotstavlja svim okovima cenzure i autocenzure i želi samo slobodu, pa tako formirajućoj javnosti prijeti terorom slobode kao ničim sputane moralne savjesti svojih nosilaca. Ako u doba cenzure i autocenzure opozicija ne može sama u javnost sa svojim viđenjem činjenica, tada ona poseže za slobodom koja svojom apstraktnom nedefiniranošću širi strah i trepet među nosioce oficijelnog uvjerenja. Opozicija pokreće vlastite male novine i u njima s moralnim patosom boljeg uvjerenja šiba sve postojeće. Takva je slobodna štampa još netolerantnija od službene. Ona sluša samo glas svoje pobunjene savjesti i ne osvrće se ninašto. Najbolji primjer takve bezobzirne slobodne štampe bile su u svoje doba Maratove novine *Prijatelj naroda* (*Ami du Peuple*). U njima je Marat Francuze pozivao na pobunu protiv vlasti i, kako su

tada govorili, bio glasniji od četiriju truba sudnjega dana. Dana 19. kolovoza 1792. pisao je: »Neka poteče krv narodnih izdajica, to je jedini način spasa domovine.« Slobodna štampa je u biti ona koja se u vlastitim glasilima okomljuje na postojeće sile nediferenciranim, dakle, svim sredstvima te se u ime slobode kao opravdanja služi i lažima, huškanjima, pretjerivanjima, mržnjom. Marat je pisao: »500—600 odrubljenih glava jamčilo bi mir, slobodu i sreću: lažna humanost zakočila je vašu ruku i zadržala vaš udarac. To će milijune vaše braće koštati života, stoga dajte da se kotrljaju glave.« S fenomenom takve rušilačke slobodne štampe susrećemo se danas u dramatičnom razdoblju napuštanja staljinističkog režima u istočnoj Evropi. Bivši vlastodršci već su u zatvorima, a ujedinjena opozicija traži samo i jedino slobodu i osvetu, rehabilitaciju i anateme. U nas je, nadajmo se u blagom obliku, također nastupilo razdoblje prijeteće slobode štampe koja ne preče ni pred kakvim ogradama te nemilice udara, laže, vrijeđa, izvrće, podmeće, proziva, žigoše, uzvisuje, obogotvoruje, slavi, hvali, blagoslivlje, sije mržnju i ljubav, podjednako se tako iskrivljuje prošlost, sadašnjost i budućnost. S takvom slobodnom štampom idu pod ruku strah i osveta, hrabrost i velikodušnost. Jedini lijek protiv slobodne štampe kao dna koje je dostignuto prijelazom od cenzurirane i autocenzurirane štampe jest *slobodna javnost*, a ne *apstraktna slobodna štampa* u mediju bipolarno neprijateljski suprotstavljenih političkih sila.

d) *Slobodna javnost* je pluralni i u tom smislu autentični medij građanskog političkog života s onu stranu ljubavi i mržnje. Ona ne ovisi o tome postoji li jedan ili bezbroj medija, jedne ili tisuću malih novina, radio ili televizijskih stanica, već o tome jesu li ti instrumenti javnosti *otvoreni* svim političkim opcijama slobodnih građana. Različita uvjerenja građana ne moraju imati vlastita glasila, naprotiv, sva raspoloživa glasila moraju biti u službi građana.

Slobodnu javnost konstituiraju liberalna tj. slobodno diferencirana uvjerenja građana. Takva javnost nije puka datost, već proizvod slobodnih građanskih inicijativa. Tu slobodnu javnost moguće je djelotvorno štititi samo slobodnom djelatnošću građana i njihovih organizacija. Zakonska zaštita slobode javnosti još nije dovoljna. U nas danas cirkulira jedna plauzibilna ali nedovoljno diferencirana teza koja glasi: ako želimo slobodno tržište proizvoda, rada i kapitala, tada moramo prihvatiti i slobodno tržište ideja i političkih opcija. Javnost bi u tom smislu bila samo tržište gotovih političkih ideja i političkih opcija. Ali suvremena javnost i moderno tržište znatno su diferenciraniji od pukog daj—dam sistema. Politička i idejna javnost nije, naime, mjesto razmjene gotovih dobara, gdje svaki kupuje ono što mu nedostaje prodajući ono što mu pretiče, već medij u kojemu individualna uvjerenja traže prodor do univerzalne razumljivosti. Tek u mediju slobodne javnosti različiti politički stavovi i opcije postaju razumljivi. Javnost nije prvenstveno mjesto razmjene, već mjesto proizvodnje političkih opcija. U slobodnoj javnosti nema gotovih proizvoda, dapače, ako se i pojave, tada su mahom neinteresantni, naime, već viđeni. Slobodna javnost ima funkciju da verificira, prihvaća ili odbacuje, razumije ili ne razumije izvorne uvide pojedinaca i grupa. Slobodna javnost je prostor demokratske univerzalizacije individualnih uvida, a ne sredstvo apriorne uniformizacije pojedinaca na temelju jednog »istinitog« uvjerenja posredstvom kontrole tehničkih preduvjeta javnosti: štampe, radija i televizije. Uvjet slobodne javnosti nije bezbroj malih »otrov-

nih novina«, već velike otvorene novine za sve. Teror javnog mnijenja, koji se rađa u malim novinama moraliziranih radikala, nema nikakve veze sa slobodnom javnošću, jer taj teror predstavlja sustavno propagandno nametanje gotovog i čvrsto zatvorenog uvjerenja svim drugima, te tako dovodi do klišezacije uvjerenja i ponašanja. Slobodna javnost ima ne samo tržište, već komunikativno eksploratorno i produktivno značenje. U slobodnoj javnosti, različita se uvjerenja upoznaju, prepoznaju kao različita ili kao bliža i dalja međusobno se prožimlju, povezuju i razvezuju. Pojedinaac u rasuđivanju javno plasiranih uvjerenja mora sačuvati svoj osobni stav. To je moguće ako pojedinac sebe sama razumije kao samosvojnu osobu, a ne kao bezlični dio supstancijalne cjeline koja mu je nadređena kao viša, njemu samom nevidljiva, istina. Djelovati u ime naroda, društva, komunizma, države znači *a priori* omalovažavati pojedinca i njegovo individualno razumijevanje takvih masivnih općenitosti. Riječju, slobodna javnost je mjesto susreta različitih uvjerenja u njihovoj različitosti. Mediji ne smiju postati središte iz kojega se polazi u moralizatorski pohod za uništenje svih razlika u ime naroda, u ime klase, u ime države, u ime vjere, partije ili razuma. Da mediji ne bi postali središta takvih rušilaca svaka pluralne javnosti, oni i sami moraju biti pluralno konstituirani. Nije toliko riječ o tome da se novinstvo i novinari depolitiziraju, što se danas propagira, već da same redakcije budu slobodne i pluralno tolerantne. U tom smislu glasila moraju biti neprekidno otvorena za svaku novu inicijativu, a ne brisani prostor na kojem se hvataju neprijatelji vladajućeg javnog mnijenja, odnosno neproblematiziranih općenitosti. Slobodna javnost nije sredstvo nametanja uvjerenja, već medij njihova stvaranja. Uvjerenja se mogu provjeravati samo u javnosti, jer ona su po prirodi nešto privatno i nevidljivo. Ako nema javnosti, naime, ako je ona samo ekskluzivna i uska, tada se iza njenih leđa stvaraju *tajna* uvjerenja koja svojim izlaskom u širu javnost iznenađuju i stvaraju komunikativne šokove. Naposlijetku i u posve slobodnoj javnosti može doći, a i dolazi prirodno, do velikih homogenizacija uvjerenja, do na ovoj ili onoj osnovi, izgrađenih većina. Ako se u takvim situacijama želi sačuvati slobodna javnost tada sve ovisi o tome da te većine ostanu otvorene za slobodnu interakciju da se ne fiksiraju naspram pojedinaca i manjina kao posljednje istine bez priziva. Postoje, dakako, tradicionalne: nacionalne, religijske, običajne, regionalne, klasne većine, ali one se u moderno doba razlikuju od političkih.

e) *Razlika nacionalnih, religijskih, običajnih, svjetonazornih, moralnih i političkih homogenizacija je, pretpostavljamo, jasna. Način konstituiranja religijskih, nacionalnih, klasnih i sličnih jedinstava može se historijski dokazivati. Politička jedinstva konstituiraju se na drugi način i u osnovi se ne oslanjaju na tradicije. Otac američkog liberalizma Thomas Jefferson htio je odvojiti politički od nacionalnog i religijskog pojma većine, te u tom smislu naglašava: »Ako moj susjed smatra da postoji 20 bogova ili ni jedan, ne nanosi mi time nikakvu bol«. To isto važi i za nacionalnu pripadnost. Ako je moj susjed Srbin, Englez ili Japanac, ni to me u osnovi ne ugrožava. Za razliku od religijskih, nacionalnih i sličnih homogenizacija oko sistema vrijednosti, kulture, govora, tradicije i slično, politička jedinstva su moguća na temelju takozvanih temeljnih političkih prava, koja su sa svoje strane otvorena za demokratsku raspravu, a služe razrješavanju ljudskih sporova neovisno o etničkim, religijskim i socijalnim tradicijama. Ta osnovna politička prava objavljena su u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina, i u različitim se vari-*

jacijama ponavljaju. Robert Dahl ih još jedanput navodi: »Fundamentalna politička prava uključuju pravo glasa, slobodu govora, slobodu istraživanja, pravo obnašanja javnih poslova, pravo slobodnih, poštenih i umjereno čestih izbora, pravo političkog udruživanja, uključujući i u političke stranke« (R. Dahl, *A Preface to Economic Democracy*, 1985, str. 22).

Ova politička prava ne dotiču ni narodnu ili klasnu pripadnost ni religijsko uvjerenje. Ne može se, primjerice, odlučivati većinom glasova o tome postoji li kulturno-historijski identitet hrvatskog naroda, niti većina glasova može presjeći spor da li su Isus ili Muhamed pravi proroci i koji je od njih praviji. *O stvarima o kojima je nemoguće politički odlučivati, ne treba ni odlučivati na temelju političkih prava.* Zato Jefferson ta pitanja potiskuje u privatnu sferu. Političke većine i manjine moguće su o stvarima koje nisu ni nacionalni ni religijski obilježene. Otuda, prema Jeffersonu, slijedi da za državu kao političku zajednicu i za građanske vrline nije važno tko je kakve nacionalnosti, vjere i nevjere. Državno-politički princip otuda je radikalno ahistorijski. On političkom priznaje antitradicionalističku čistu izvornost. Na osnovi temeljnih političkih prava uvijek je nanovo moguće o svemu, pa i o tim pravima, odlučivati. Dakako, ta čista izvornost političkog načela je neodrživa. Političko se djelovanje ne može odvojiti od svog historijskog zaleđa, od religijskog uvjerenja, narodne pripadnosti ili ma koje druge tradicije. Riječju, funkcioniranje fundamentalnih političkih prava ugroženo je kako od tradicije religijsko-nacionalnog i klasnog načela individuacije i homogenizacije, tako i od njihova apstraktnog negiranja. Načelo liberalizma mora uključivati slobodu nacionalne identifikacije i slobodu vjeroispovijesti, ali istovremeno ta tradicijska određenja čovjeka ne smiju biti isključivi princip stvaranja demokratskih većina. Da li je ova ravnoteža liberalnog i demokratskog političkog načela i povijesne tradicije uopće moguća? Moguća je ako se u procesu političkodemokratskog konstituiranja većina odustane od prava na većinsko odlučivanje kad su u pitanju nacionalna, vjerska ili klasna pripadnost građana, kao i druge nepolitičke tradicije. I obrnuto, kada građani sami svoja religijska, nacionalna ili klasna uvjerenja ne srozavaju na to da se pomoću njih odlučuje hoće li državni porezi biti 5 ili 25 posto veći nego prethodne godine. Ne radi se toliko o tome da se u političkom procesu, da bi bio čist i pravedan, negiraju vjerska i nacionalna pripadnost građana, koliko o tome da sami građani uvide da njihove političke odluke ni u kom pogledu ne dotiču njihovu narodnu pripadnost i njihova religijska uvjerenja, jer o tome se u političkom procesu i ne može odlučivati. Ako se to ipak pokuša, tada dolazi do fatalnih povreda građanskih i ljudskih a ne samo političkih prava građana, drugačijih tradicijskih određenja, a ta su nedodirljiva. U tom slučaju povrede ljudskih i građanskih prava političko se zaoštava u egzistencijalni sukob prijatelja i neprijatelja.

Zaključimo: slobodna javnost pripada političkom kao medij u kojemu se specifična politička općenitost permanentno konstituira. Najveća opasnost po političko nije samo njegov pad u nacionalno i religijsko pa i egzistencijalno, jer to su opasnosti koje su realno uvijek tu pa im se moderni čovjek svjesno odupire jer ih iskustveno dobro razumije. S političkim prispjevama u jednu drugačiju opasnost koja na posve nov način pridolazi ovim tradicionalnim i općenito razumljivim nevoljama. Ta opasnost skriva se u tome da se slobodna javnost kao medij političkog razrješavanja životnih pitanja na temelju jed-

nakih političkih prava građana blokira pseudoreligijskim, pseudonacionalnim ili pseudoklasnim opredjeljenjima i da se na tim inputiranim i sugeriranim uvjerenjima vrši homogenizacija ili oblikovanje manipuliranih većina protiv elementarnih političkih prava građana na razliku. S tim fenomenom pseudoreligijskih, pseudonacionalnih, pseudoklasnih, a time i pseudopolitičkih homogenizacija suočeni smo danas u Jugoslaviji. Te su homogenizacije lažne jer ne proizlaze iz osobnih narodnih i religijskih iskustava manipuliranih građana. Naprotiv, građanima se, protivno njihovom osobnom iskustvu, pripisuju plauzibilna narodna i religijska uvjerenja kao da su politička, i to je ta manipulacija. Takve su apolitične pseudohomogenizacije moguće samo tamo gdje nema slobodne javnosti koja može raskrinkavati laž tih homogenizacija, pokazujući da se iza njih krije samo izvanpolitička volja za moć, a ne volja za dobrobit građana. Toj volji za moći manipulatori će žrtvovati i narode i vjere i klase, a u pretjeranom patosu moralne zanesenosti i vlastite živote. Tom prijetećem krvoproliću »na pariški način« treba se suprotstaviti slobodnom političkom javnošću.

Sve tradicije, i narodno, i religijsko određenje čovjeka i njegova politička prava, sve je to relativizirano, prerađeno i manipulirano bezobzirnom egzistencijalno zaoštrenom borbom za moći. Tu moć ne zanima izvorni duh naroda, njegove vrijednosti, njegova vjera. Povijest i tradicija nisu shvaćene kao preduvjet komunikacije među ljudima, a zatim i među narodima zajedničkog povijesnog iskustva, niti kao ishodište napretka i inovacija, već kao medij nametanja vlastite žudnje za moći u nacionalnim okvirima. Toj se redukciji etničke, kulturnohistorijske i klasne tradicije za potrebe manipulacije može parirati jedino slobodnom javnošću. A u njoj će i crkve i narodni duh ustati u obranu od takvih manipulacija, i to se već zbiva. Ni jedna crkva ne želi na sebe preuzeti odgovornost sijača mržnje protiv ljudi druge vjere, niti su običaji naroda zasnovani na mržnji prema ljudima drugih narodnih tradicija. Dakako, postojeće pseudoreligijske, pseudonacionalne, pseudotradicijske homogenizacije imaju svoj korijen u samom suvremenom karakteru javnosti i njenih sredstava. Stoga demokratska kontrola političke javnosti kao i tehničkih sredstava javnosti treba biti cilj svih demokratskih opcija . . . Pristup sredstvima javne komunikacije mora biti otvoren kao što se otvara struja ili voda. Razaranja privatnog, grupnog, partijsko-državnog monopola nad televizijom, radijem i štampom mora biti prvi korak demokratske akcije. Ti moćni generatori manipulacije javnošću, ta sredstva stvaranja svih pseudouvjerenja kao uzora homogenizacije treba odlučno staviti pod kontrolu demokratske javnosti. Demokratsko ovladavanje tehničkim preduvjetima suvremene javnosti preduvjet je mogućnosti ostvarivanja fundamentalnih političkih prava građana.

Davor Rodin

BEYOND FREE AND CENSORED PRESS

Summary

The present paper discusses five phenomena: censored press, self-censored press, free press, free public, and different national, religious and political homogenization. The author's central thesis is that political democracy presupposes a specific character of political action with its own phenomenological structure. The space of continued realization of political rights is a free public, as a space in which different political interests and options manifest themselves. A free public as a space for political action is threatened by those forces which try to annul or restrict that space, and not by the religious or national views of citizens who bring their persuasions into the political public. The political public is never faceless: it is always shaped by the character of people, their religious, national or some other commitments (for instance, scientific or artistic traditions). In this part of the paper, the author briefly argues for the compatibility of historical traditions and fundamental political rights of citizens.